

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

ISSN: 2687-5128

Sayı: 17 | Yıl: 2021/1

Bu dergi **TRDİZİN** tarafından taranmaktadır.

Bu Dergi 16. sayıdan itibaren **ERIHPLUS** tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (Haziran/Aralık) aylarında **online** yayımlanan ulusal ve uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ	BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY
Sayı: 17, Yıl: 2021/1	Issue: 17, Year: 2021/1
e-ISSN: 2687-5128	
Sahibi / Owner (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına) (On Behalf of Bingol University Theology Faculty) Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Yayın Kurulu / Editorial Board Prof. Dr. Mustafa AGÂH Prof. Dr. Orhan BAŞARAN Doç. Dr. Abdulnasır SÜT Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR Doç. Dr. Üyesi Nebi BUTASIM Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Baş Editör/Editor In Chief Doç.Dr. Nebi BUTASIM	
Editörler/Editors Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	
Dil Editörü/Language Editor (İngilizce/English) Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Danışma Kurulu /Advisory Board Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dil Editörü/Language Editor (Arapça/Arabic) Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA	
Alan Editörleri/Field Editors Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK Arş. Gör. Sadi YILMAZ Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR Arş. Gör. Erkan BAYSAL Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK Arş. Gör. Necmettin KARTAL	
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	

<p>Kapak ve Sayfa Tasarımı R@nin Dijital Tasarım</p> <p>Yazışma Adresi / <i>Corresponding Adress</i> Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000 Merkez/BİNGÖL Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035</p> <p>Elektronik posta / <i>e-mail</i> bingolilahiyatdergisi@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)</p>
--	--

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Abdullah ÜNALAN (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi), Prof. Dr. Nazim HASIRCI (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Osman ŞAHİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Özlem SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman GÖKBULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (Trabzon Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ALGÜL (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ARSLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim YILMAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Muhammed Tayyip KILIÇ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Mersin Üniversitesi), Doç. Dr. Naim DÖNER (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Şükran FAZLIOĞLU (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Derviş MÜEZZİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV (Karatekin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET (Kırklareli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cevat ACAR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki UYANIK (Mersin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Nur Yusuf (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nurdoğan TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYDER (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SAĞIR (Fırat Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Abdullah YILDIRIM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Adem ERYİĞİT (Iğdır Üniversitesi),

İÇİNDEKİLER

İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezini Eleştiren Batılı Bir Hukukçu: S.V. Fitzgerald	1
Zerdüşîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra.....	21
Es-Sumeysir'in İnziva Şiirlerinin Üslupsal Uygulamaları	34
Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri	54
Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler	72
Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsa'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâî Örneği-	93
Kur'an-ı Kerim'deki Harf-i Cerlerin Anlamı Ve Anadili Arapça Olmayanlara Öğretimi	109
Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri	125
Molla Muhammed Saîd Ve "Risâletü Fethî'r-Rahmân Fi'r-Reddi 'Ala Munkirî't-Talâki's-Selâs Ve Talaki's-Sekrân" İsimli Risalesinin Tahkik Ve Değerlendirmesi	140
Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü Ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed El-Kürdî'nin <i>El-Fevâidü'l-Medeniyye</i> Adlı Eseri Bağlamında).....	159
Esmâ-İ Sitte'nin İ'râbı Üzerine Bazı Değerlendirmeler	175
Öğrencilerin Dijital Ortamlar Üzerinden Yapılan Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerine Yönelik Tutumları (Sivas Zara İlçesi Örneği)	187
İletişim Ve Mantık Arasındaki İlişki.....	205
Osmanlı Hukûk-I Âile Kararnâmesi'nde Hanefî Mezhebinin Görüşü Dışında Kanunlaştırılan Fikhî Görüşlerin Analizi	214
Telâzüm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri.....	233
Hanefî Mezhebine Göre İbadetler Ve Muâmelât Örnekleminde Taayyün Kavramı	252
Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi.....	263

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2021 Haziran 17. sayısı, bilim dünyasına yeni bir katkı sunmanın kıvancını duyarak yayınlandı.

Bilimsel çalışmaların tüm olumsuz koşullara rağmen devam etmesi ve tüm dergilerde olduğu gibi dergimize yoğun bir şekilde makale gönderilmesi son iki sayıdır yaşadığımız en zor süreçler arasında yerini almıştır. Çok sayıda makale teveccühüne mazhar olmak aynı zamanda çalışmaların değerlendirme süreçlerini sürdürmek ve gelen çalışmalar içinde alan editörleri ve hakem değerlendirmeleri ile yayınlanabilecek olanları seçmek editör kurulunu oldukça zorlamıştır.

Her türlü zorluğa rağmen editör kurulunun bu süreçte güçlendirilmesi ve alan çeşitliliği göz önüne alınarak yeni çalışma partnerlerini dergiye kazandırmak için yoğun çaba sarfedilmiş ve bu büyük oranda başarılmıştır.

Dergimizin bir sonraki hedefi uluslararası alanda bilinirliğini arttırmak, ulusal ve uluslararası hakem ve danışman kurullarını çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde, saygın üniversitelerde alan ile ilgili editör, hakem ve danışman çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Amaçlarımız doğrultusunda, bilim dünyasına nitelikli yazıların devamının getirilmesi için, fakültemiz bünyesinde bulunan çalışma partnerleri, farklı üniversitelerden yeni ekip üyeleri ile güçlendirilerek akademik camiada ses getirecek nitelikte bir dergi ile hayatına devam etmesidir.

Son dönemlerde pandemi nedeniyle farklı boyutlarda yazılara menşe olan akademik dergiler içinde dergimizde yer almış ve önceki sayıda başlayan online eğitim/davranış/bilimsel çalışmalar şeklinde üretilen akademik makaleler dergimizde yerini almıştır.

Dergimiz klasik ve modern eğitim ve İslami ilimler arasında bir köprü olarak alanın tüm bilim dallarına yönelik pozitif yaklaşımını sürdürmektedir.

Son dönemde özellikle pandemi nedeniyle bilim insanlarının yoğun makale yazımına şahit olmaktayız. Bu da pozitif getirileri olan bir davranışın yanında negatif yönleri de olan bir durumdur. Çok sayıda gelen makaleler arasında en iyisini seçmek editör kurulu ve doğal seyri açısından hakem süreçlerinin en iyi şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle dergimiz hakem süreçlerini geliştirmek için, gelen makalelerin alanına göre, özenle seçilen alan editörleri ve hakemlerle çalışmaya azami gayret göstermektedir. Son sayıda daha önce nicel olarak az sayıda kullandığımız ön değerlendirme aşamasında doğrudan alan editörünün görüşünün alınmasıdır. Doğal olarak alan ile ilgili alan editörünün değerlendirmesi hem makalenin niteliğini hem de değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı yürümesini sağlamıştır.

Akademik bir derginin tüm alanlarının en iyi şekilde doldurulması ve bilim dünyasına nitelikli veriler sunulması elbetteki tüm süreçlerde yer alan geniş bir ekip çalışmasının sonucudur. Bu sayıda özverili çalışmalarıyla derginin son halini almasında emeği olan editör kurulu üyelerine, hakemlerimize, değerlendirme ve yönetim kurullarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsa'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâî Örneği-¹

The Discussion Of The Second Coming Of Jesus Christ In Modern Period's Sunni And Shia Resources

-Ibn 'âshûr And Tabataba'i Sample-

Mansur YAYLA

Dr, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Quranic Exegesis
Erzincan/TURKEY

mansuryayla@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-6888-6184

Doi: 10.34085/buifd.891615

Öz

İslâm âlemi içerisinde Hz. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatı üzerinde bir fikir birlikteliği bulunmamaktadır. Modern döneme kadar süregelen ve Sünnî, Şîî, Mu'tezilî gibi âlimler tarafından temsil edilen anlayışa göre Hz. İsa, bedeniyle ref' edilmiş ve ahir zamanda yeryüzüne inecektir. Ancak bu anlayış modern dönemde Hz. İsa'nın vefat ettiği dolayısıyla nüzûlünün gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle karşılık bulmuştur. Böylece modern dönemle birlikte Hz. İsa'nın vefat edip etmediği, nüzûlünün gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tartışması ortaya çıkmıştır. Bu tartışmanın içerisinde yer alan önemli müfessirlerden biri Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, diğeri de Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'dir. İbn Âşûr Hz. İsa'nın vefat ettiğini; Tabâtabâî ise ref' edildiğini savunmuştur. Bu makalede İbn Âşûr ile Tabâtabâî'nin Hz. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatı ile ilgili görüşleri ele alınacaktır. İki müellif nüzûl konusunda zıt fikirlere sahip olsalar da delil gösterdikleri ayetler birbirinden farklı değildir. Aynı ayetler hem Hz. İsa'nın ref' edildiğine hem de vefatına dair delil gösterilmiştir. Çalışmamızda söz konusu ayetlerin hem Hz. İsa'nın ref' edildiğine hem de vefatına kaynaklık edemeyeceğini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sünnî, Şîî, Hz. İsa'nın nüzûlü, İbn Âşûr, Tabâtabâî

Abstract

There is no consensus over the ascension, the second coming and death of Prophet Jesus Christ in the Islamic world. According to the understanding which has been represented by Sunni, Shi'ite and Mu'tazilite scholars and existed until the modern period, Prophet Jesus was ascended with his body and he will come back to the earth in the Last Days. However, this understanding was opposed with the view that Prophet Jesus died, and therefore it is not possible for him to come back to the world. In this way, the discussion of whether Prophet Jesus died or not, and whether he will be come back to the world or not has been initiated. One of the mufassirs taking part in this discussion is Muhammad al-Tâhir ibn 'Ashûr, and another one is Mohammad Hossein Tabataba'i. Ibn 'Ashûr advocates the view that Prophet Jesus died; and Tabataba'i defends the view that he was ascended. In this article the views of Ibn 'Ashûr and Tabataba'i about Prophet Jesus's ascension, second coming to the earth and death are examined. Although these two mufassirs had opposing views about Jesus's second coming to the earth, they showed the same verses as the evidence of their views. Namely, the same verses from Qur'an were used as evidence for both the ascension and the death of Prophet Jesus. In this study, we will try to prove that the mentioned verses cannot serve as evidence for both the ascension and the death of Prophet Jesus.

Keywords: Sunni, Shi'ite, The Second Coming of Jesus Christ, Ibn 'Ashûr, Tabataba'i

Giriş

Geçmişî antik çağa kadar uzanan kurtarıcı beklentisi birçok toplumun inanç esasları arasında yer almıştır. Kargaşa ve zor zamanların sık tekrarlanması kurtarıcı inancının canlı kalmasını ve daha da artmasını sağlamıştır. Bununla birlikte bir kurtarıcıya ihtiyacın olup

¹ Bu makale, "İbn Âşûr ve Tabâtabâî'nin Bazı Tefsir Problemleri ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi" başlıklı doktora tezimizden üretilmiştir.

kaldıracağım”⁶ “Seni, ruhun ve bedenle birlikte kabzedeceğim (çekip alacağım) ve katıma kaldıracağım”,⁷ “Seni öldüreceğim, (sonra diriltip) katıma kaldıracağım”,⁸ “Ben, seni katıma kaldıracağım ve (ahir zamanda) ben, seni vefat ettireceğim.”⁹ Bu son yorumu yapanlara göre ayette geçen “vâv” harfi tertip bildirmediğinden “مُتَوَفِّكَ” ve “رَافِعُكَ” ifadeleri arasında takdim-tehir söz konusudur. Dolayısıyla Hz. İsa’nın semaya ref’ edilmesi önce olup, vefatı ise nüzûlünden sonra olacaktır.

Onlara göre Nisâ 158. ayetinde de Hz. İsa’nın ref’ edildiği bildirilmektedir. Çünkü Yahudiler, Hz. İsa’yı öldürmek istemişlerdi. Bu öldürme girişimine karşılık Allah Teâlâ, Hz. İsa’yı ruhu ve bedeniyle ref’ ederek katına kaldırmıştır. Ayette de bu manaya vurgu yapılmıştır.¹⁰

Diğer taraftan Sünnî âlimleri, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Mücâhid, Said b. Cübeyr, Dahhâk gibi Sahâbe ve Tâbiûndan gelen rivayetleri de Hz. İsa’nın ref’ edildiğine dair delil olarak kullanmaktadırlar.¹¹

Hz. İsa’nın ref’ edildiği inancı doğal olarak nüzûl inancını da doğurmaktadır. Bu konuda da modern dönem öncesindeki Sünnî âlimleri arasında açık bir ihtilafın bulunmadığını ifade etmek mümkündür. Ref’ edilme meselesinde olduğu gibi nüzûl konusunda da ortaya atılan deliller ayet ve hadislerden oluşmaktadır. Nüzûle dair birçok ayet delil gösterilirken daha çok şu iki ayet üzerinde durulmuştur:

“وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا” “Andolsun, Kitap ehlinde hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü de o, onların aleyhine şahit olacaktır.” (Nisâ 4/159)

“وَإِنَّهُ لَعَلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُون هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ” “O, kıyametin kopacağını gösterir bir ilimdir. O saatin geleceğinden hiç şüphe etmeyin, bana uyun, doğru yol budur.” (Zuhruf 43/61)

Her iki ayette de zamirler bulunmaktadır. Bu nedenle ihtiva ettikleri zamirlerin irca edilebilecekleri mercilere göre Hz. İsa’nın ref’ine ya delâlet eder ya da etmez. Nitekim nüzûlü savunanlar, birinci ayette geçen zamirlerin her ikisini de Hz. İsa’ya irca’ ederek ayeti “Andolsun, Kitap ehlinde hiç kimse yoktur ki, (Hz.) İsa ölmeden önce ona inanacak olmasın. Kıyamet günü de o, onların aleyhine şahit olacaktır.” şeklinde yorumlamışlardır.¹² Ayrıca zamirlerden ilkinin Hz. İsa’ya ikincisini de Ehl-i kitaba irca ederek “Andolsun, Kitap ehlinde hiç kimse yoktur ki, kendi ölümünden önce Hz. İsa’ya inanacak olmasın. Kıyamet günü de Hz. İsa, onların aleyhine şahit olacaktır.” şeklinde yorumlayanlar da vardır.¹³ Her iki yoruma göre Hz. İsa ahir zamanda yeryüzüne inecek, o zamanda yaşayan Ehl-i kitaptan her bir fert ona doğru şekilde iman edecektir.¹⁴

Nüzûlü savunanların çoğu, ikinci ayetteki (Zuhruf 61.) zamiri ise Hz. İsa’ya irca’ etmektedir. Bu ayete istinaden Hz. İsa’nın, ahir zamanda kıyamet alameti olarak yeryüzüne ineceğine inanmaktadırlar.¹⁵ Diğer taraftan nüzûlü savunup da bu ayeti nüzûle dayanak yapmayan müfessirler de vardır.¹⁶

Hz. İsa’nın nüzûlü hakkında delil gösterilen hadislerin sayısı ise bir hayli fazladır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda nüzûle dair farklı varyantlarıyla birlikte yüz elliden fazla hadisin

⁶ Mekki b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye*, (Y.y: Mecmû’atu Buhûsi’l-Kitâb, 2008/1429), 2/1032.

⁷ Vâhidî, Ebû’l-Hasen en-Nîsâbûrî, *el-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, (Beyrût: Dârü’l-Kalem, 1415), 213.

⁸ İbnü’l-Cevzî, Cemalüddîn Ebû’l-Ferec, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, (Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1422), 1/287.

⁹ Semerkandî, Ebû’l-Leys, *Bahru’l-Ulûm*, (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993), 1/272.

¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244.

¹¹ Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîrü’l-Fahri’r-Râzî*, (Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997/1417), 2/661.

¹² Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244.

¹³ Bkz: Mücâhid, Ebû’l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîrü Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm, (Mısır: Dârü’l-Fikri’l-İslâmî, 1410/1989), 296; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244.

¹⁴ Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244; Mücâhid, *Tefsîrü Mücâhid*, 296; Mahmut Aydın, *Hz. İsa’nın Akabeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları*, (Ankara: Fecr 2009), 235.

¹⁵ Bkz: Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 3/243-244; İzeddîn b. Abdisselâm es-Sülemî, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996), 3/160.

¹⁶ İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl*, Şirketü (Beyrût: Dâri’l-Erkam Ebi’l-Erkam, 1416), 2/263; Hayreddin Karaman v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsiri*, (Ankara: DİB, 2014), 4/782.

zikredildiği görülürken, bu hadislerin kırka yakınının sahih olduğu aktarılmaktadır.¹⁷ Burada bu hadisleri zikretmemiz çalışmamız açısından el vermemektedir. Ancak muteber hadis kaynaklarımızda geçen bir hadisi şerifi zikretmekte fayda vardır:

“Meryem oğlu İsa, (a.s) adil bir hakem olarak mutlaka yeryüzüne inecektir. İndiğinde haçı kırarak, domuzu öldürecek, cizye vergisini kaldıracaktır. Zekât dağıtıcıları zekât verecek fakir bulamayacaklardır. İnsanlar arasındaki kin, öfke, cimrilik, haset, çekememezlik ortadan kalkacaktır. İnsanlar mal mülke çağrılacak, fakat kimse rağbet etmeyecek”¹⁸

Görüldüğü kadarıyla Hz. İsa'nın ahir zamanda vefat edeceğine dair nüzûlü savunanlar arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Onlara göre Hz. İsa yeryüzüne inip görevlerini yerine getirecek daha sonra kendi eceliyle vefat edecektir. Bu konuda birçok rivayet delil gösterilirken bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

“Hz. İsa yeryüzünde kırk yıl kalacak Allah'ın kitabı ve benim Sünnetimle amel edecek sonra kendi eceliyle vefat edecektir”¹⁹

Hz. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatıyla ilgili modern döneme kadar devam eden tek anlayış, modern dönemle birlikte yeni bir anlayışa evrildiği görülmektedir. On dokuzuncu Yüzyılda Hindistan'da Kadiyânîliğin kurucusu olarak ortaya çıkan Mirzâ Gulâm Ahmed (1835-1908), Hz. İsa'nın çarımından kurtularak Keşmir'e gittiğini ve burada yüz yirmi yaşındayken vefat ettiğini ileri sürmüştür.²⁰ Gulâm Ahmed'in bu iddiası sonradan gelecek olan birçok İslâm âlimi üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Mısır'da farklı ve yenilikçi görüşleriyle dikkatleri çeken Muhammed Abduh (ö. 1905), Hz. İsa'nın vefat ettiğini söyleyen ilk müfessir olarak göze çarpmaktadır. Reşid Rızâ (ö. 1935) da eserlerinde Mirzâ Gulâm Ahmed'in bu konudaki düşüncelerine yer vererek hocası Abduh'u destekleyici nitelikte yorumlarda bulunmaktadır.²¹ Abduh ekolüne yakın olarak bilinen Ahmed Mustafâ el-Merâgî (ö. 1952),²² M. Tâhir b. Âşûr (ö. 1973),²³ Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974),²⁴ M. İzzet Derveze (ö. 1984)²⁵ gibi müfessir âlimler de Hz. İsa'nın vefat ettiğini düşünmektedirler. Mahmûd Şeltût (ö. 1963),²⁶ Fazlurrahmân (ö. 1988)²⁷ ve Muhammed Esed (ö. 1992)²⁸ ise Hz. İsa'nın vefatı ettiğini şiddetli bir şekilde savunan müelliflerdir.

Hz. İsa'nın vefat ettiğini savunanlar, ref' edilmiş, fizik kurallarına aykırı olacağını, hâtemü'n-nebiyyîn makamına zarar vereceğini ve hiçbir faydasının bulunmayacağını öne sürmektedirler.²⁹ Bununla birlikte dayandıkları ayetler de olmuştur. Bu ayetlerden biri nüzûle

¹⁷ Bkz: Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Nüzûl-ü İsa İbn Meryem*, (İskenderiyye: Dârü İbn Haldûn, t.y); Keşmîrî, Muhammed Enver Şah, *et-Tasrîh bimâ Tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, (Beyrût: Darü'l-Kur'ani'l-Kerim, 1401/1981); Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Kıssatü'l-Mesîh'd-Deccâl ve Nüzûl-i İsa*, ('Ammân: y.y., 1431), 127-149; Samî Bayabal, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İsa'nın Âkabeti Meselesi*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1999), 166; Hayri Kırbaoğlu, Hz. İsa'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi, *İslâmiyât Üç Aylık Araştırma Dergisi* 3/4 (2000), 147-168; Ahmet Çetinkaya, *Hadis Kaynaklarında Hz. İsa Hakkındaki Rivayetlerin İncelenmesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013).

¹⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhü'l-Buhârî* (9. Baskı), (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1438/2017), “Büyu”, 102, “Mezâlim”, 31, “Enbiyâ”, 49; Müslim b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016), “İmân”, 242, 155.

¹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, t.y), 331; Ahmet b. Hanbel, 2/437, VI/75.

²⁰ Bkz: Gulâm Ahmed el-Kâdiyânî, *Hakikatü'l-Vahy*, (İslamabad: eş-Şirketü'l-İslâmiyye, 1431/2010), 37-38.

²¹ Muhammed Reşid Rızâ, *Âkâdetü's-Salb ve'l-Fidâ*, (Mısır: Matbaatü'l-Menâr,t.s), 49-51.

²² Merâgî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîrü'l-Merâgî*, (Mısır: Matbaatü Mustafa, 1365/1946), 3/169.

²³ İbn Âşûr, *Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/259; 10/242.

²⁴ Ebû Zehre, Muhammed, *Zehretü't-Tefâsîr*, (Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, t.y), 3/1242.

²⁵ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs: Tertîbü's-Süver Hasbe'n-Nüzûl*, (Kâhire: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 8/257-258.

²⁶ Şeltût, Mahmûd, *el-Fetâvâ*, (Kâhire: Dârü's-Şürûk, 1424/2004), 51-55.

²⁷ Fazlur Rahmân, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ & Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 57.

²⁸ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsîr*, çev. Cahit Koytak & Ahmet Ertürk (İşaret Yayınları, İstanbul 2015, 242 (172. not).

²⁹ Fazlur Rahmân, *İslâm*, 57; Hüseyin Aydın, Kur'ân Bütünlüğü Açısından Hz. İsa'nın Âkabeti Meselesi, *Kelam Araştırmaları*, 6/2, 17-46; Süleyman Aydın, Kur'ân Lügatı Açısından Hz. İsa'nın (a.s) Ref'i ve Nüzûlü, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9, 53-112.

de delil olarak gösterilen Âl-i İmrân 55. ayeti, diğeri de Mâide 5/117. ayetinde geçen “ فَلَمَّا تُوَفِّيْتَنِي ” “Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen (yalnız) sen oldun. Her şeyi gören sensin.” ifadesidir.

Onlara göre yukarıdaki ayetlerde geçen “مُتَوَفِّيكَ” “Müteveffike” ve “تُوَفِّيْتَنِي” “Teveffeytenî” ifadeleri ilk anlamları olan “canı alma” anlamında kullanılmakta ve Hz. İsa’nın canının alındığına delâlet etmektedir. Bu kelimelerin ilk manalarında kullanılmadığına dair herhangi bir karine bulunmamaktadır. Karine olmaksızın herhangi bir kelimeyi ilk manasının dışındaki bir manayla açıklamak doğru değildir.³⁰

2. Şiî Gelenekte Hz. İsa’nın Ref’ Edilmesi, Nüzûlü ve Vefatı

Hız. İsa’nın ref’ edilmesi, nüzûlü ve vefatı üzerinde Şiî geleneği ile Sünnî geleneği büyük oranda örtüşmektedir. Ancak Sünnî geleneğinde bu konuda modern döneme kadar gelen tekdüze anlayış modern dönemle birlikte son bulurken, Şiî geleneğinin modern döneminde kayda değer muhalif görüşlere rastlanılmamaktadır. Şiî âlimleri Hz. İsa’nın ref’ edilmesi, nüzûlü ve vefatı üzerinde ittifak halindedirler. Onlara göre Hz. İsa bedeniyle ref’ edilmiştir, ahir zamanda yeryüzüne inecek ve daha sonra kendi eceliyle vefat edecektir.³¹

Şiî âlimleri de Hz. İsa’nın ref’ edildiğini öne sürerken dayandıkları ayetlerin başında Âl-i İmrân 55. ve Nisâ 158. ayetleri gelmektedir. Onlar da bazı Sünnî âlimleri gibi Hz. İsa’nın ref’ edilmeden önce vefat edip etmediği konusunda ihtilaf halindedirler. Bazılarına göre Hz. İsa birkaç saatliğine ölü kaldıktan sonra diriltilip ref’ edilmiştir.³² Bazılarına göre yer gök arasındayken ruhu kabzedilip ref’ edilmiş ve daha sonra dirilmiştir.³³ Bazılarına göre vefat etmeden ref’ edilmiştir ki bu iddiaya göre Âl-i İmrân 55. ayetindeki vefat ile ref’ edilme anlamı arasında takdim-tehir söz konusudur.³⁴ Bazılarına göre Hz. İsa ölmüştür. Ancak nüzûlden önce diriltilecek ve yeryüzüne indirilecektir.³⁵ Bu görüşün oluşmasında Şiâ’nın inanç esaslarından biri olan *rec’at*³⁶ inancının etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Netice itibarıyla Hz. İsa’nın ref’ edilmeden önce vefatı ya da nüzûlünün gerçekleşme şekli üzerinde Şiî âlimleri arasında görüş ayrılıkları vardır. Ancak bu görüşlerin ortaya çıkmasında onların birbirlerine yönelik tepkileri söz konusu değildir. Nitekim Cenâbizî, Hz. İsa’nın ref’ edilmeden önce vefat etmiş olabileceği gibi vefat etmemiş de olabileceğini belirterek burada asıl meselenin Hz. İsa’nın ref’ edilmesi olduğuna dikkat çekmiştir.³⁷

Şiî âlimlerinin nüzûl konusundaki dayanakları da Sünnî âlimlerin dayanaklarıyla aynıdır. Dayandıkları ayetlerin başında Zuhur 61. ayeti gelmektedir. Çoğunluk ayetteki “أَنَّهُ” zamirini Hz. İsa’ya irca’ ederek ayeti de nüzûle delâlet edebilecek şekilde yorumlamaktadır.³⁸

Ayrıca “أَنَّهُ” zamirini “Kur’ân” a irca’ ederek “Şüphesiz Kur’ân, kıyametin kopacağını bildiren bir alamettir” şeklinde yorumlayanlar³⁹ olduğu gibi söz konusu zamiri Mehdî’ye irca’ ederek

³⁰ Ebû Zehre, *Zehretü’t-Tefâsîr*, 3/1242; Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, 242; Hüseyin Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, (Ankara: Atayy, 2015), 71; Kuramer, *Beklenen Kurtarıcı İnanç*, (İstanbul: Kuramer, 2017), 1/203.

³¹ Tabersî, Ebû Alî el-Fadl b. el-Hasan, *Mecme’ü’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dârü’l-’Ulûm, 1427/2006), 2/247; Cenâbizî, Muhammed el-Hâc, *Tefsîrü Beyâni’s-Se’âde fi Makâmâtî’l-’İbâde*, (Beyrût: Müessesetü’l-E’lemî li’l-Matbûât), 1408/1988, 3/267.

³² Tabersî, *Mecme*, 2/247; Cenâbizî, *Tefsîrü Beyâni’s-Se’âde*, 3/267.

³³ Bahrânî, es-Seyyid Hâşim, *el-Burhân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, (Beyrût: Müessesetü’l-E’lemî li’l-Matbûât, 1427/2006), 2/41; Dergâhî, Hüseyin, *el-Müstedrak alâ Kenzü’d-Dakâ’ik ve Bahri’l-Garâ’ib*, (Tahrân: Menşûrâtü Müesseseti Şemsi’d-Duhâ, 1388), 1/264.

³⁴ Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan, *et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dârü İhyâ’it-Türâsî’l-’Arabî, t.y), 2/478.

³⁵ Bkz: Şeyh Saduk, Ebû Cafer İbn Babeveyh el-Kummî, *el-’İtikâdât*, (Kum: el-Mü’temerü’l-’Âlemî, 1413), 62; Fiğlalı, *Mesih ve Mehdî İnanç Üzerine*, 179-214.

³⁶ Rec’at: Kıyamet kopmadan önce ölmüş olan bazı insanların, bir defaya mahsus olmak üzere dirilip yeniden dünyaya dönmesidir. Şiî İmâmiyye inancında rec’at olayı Mehdî’nin zuhur edeceği dönemde gerçekleşecektir. Bazı peygamberler, imamlar ve onlara zulmeden kimseler dirileceklerdir. Böylece Allah, peygamberlerle imamların intikamını bu dünyada iken o zalimlerden almış olacak. Daha sonra herkes ölecek ve kıyamet günü dirilmeyi bekleyeceklerdir. (İyas Üzüm, “Rec’at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları), 34/504-506.)

³⁷ Cenâbizî, *Tefsîrü Beyâni’s-Se’âde*, 1/267.

³⁸ Bkz: Tüsterî, Muhammed Takî, *Behcü’s-Sibâğa fi Şerhi Nehci’l-Belâğa*, (Kum: Müessesetü Nehci’l-Belâğa, t.y), 2/441; Esterâbâdî, Seyyid Şerefüddîn, *Te’vilü’l-’Âyâtî’z-Zâhire fi Fedâilî’l-’İtrati’l-Tâhira*, (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1409), 551; Şîrâzî, Seyyid Muhammed el-Hüseyinî, *Tebyînü’l-Kur’ân*, (Beyrût: Dârü’l-’Ulûm, 1423/2003), 507.

Zuhuruf 61. ayetinin Mehdî'nin zuhuruna delâlet ettiğini belirtenler de olmuştur.⁴⁰ Bu yaklaşımlara göre ayet, Hz. İsa'nın nüzûlüne delâlet etmemektedir.

Nüzûle dayanak yapılan bir diğer ayet de Nisâ 159. ayetidir. Şîi müfessirlerin, bu ayet üzerindeki ihtilafları Sünni müfessirlerin yukarıda zikrettiğimiz ihtilaflarıyla hemen hemen aynı doğrultudadır. Sadece bazı Şîi müfessirlere göre bu ayet, Hz. İsa'nın nüzûlüne değil son imamın zuhuruna delâlet etmektedir.⁴¹

Şîi âlimleri Hz. İsa'nın nüzûlüne dair ayetleri delil göstermekle birlikte dayandıkları rivayetler de olmuştur. Bunlar, Hz. Peygamber ve imamlardan gelen rivayetlerden oluşmaktadır. Özellikle İmâm Sâdık'tan bir hayli rivayet nakledilmektedir. Söz konusu haberlerden bir tanesi şöyledir:

"İsa (a.s) kıyametten önce yeryüzüne inecek, Mehdî'nin arkasında namaz kılacaktır. Ölmeden önce Yahudi ve Hristiyan milletinden ona iman etmeyen kalmayacaktır."⁴²

3. İbn Âşûr'a Göre Hz. İsa'nın Ref' Edilmesi, Nüzûlü ve Vefatı

İbn Âşûr, Hz. İsa'nın ref edilmediğini, vefat ettiğini dolayısıyla nüzûlünün gerçekleşmeyeceğini düşünen müfessirlerdendir. Bu konudaki dayanaklarının başında Âl-i İmrân 55. ve Mâide 117. ayetleri gelmektedir. Bununla birlikte dayandığı bir rivayet de bulunmaktadır. Ayrıca Hz. İsa'nın ref edilmesi ve nüzûlüyle ilgili ileri sürülen delilleri de çürütmeye çalışmaktadır.⁴³

İbn Âşûr da nüzûle karşı olanlar gibi Âl-i İmrân 55. ayetinde geçen "مُتَوَفِّكَ" "müteveffike" ile Mâide 117. ayetinde geçen "تَوَفَّيْتَنِي" "teveffeyteni" ifadelerinin, Hz. İsa'nın vefatına delâlet ettiklerini düşünmektedir. O, her iki kelimenin, "canı alma" manasının dışındaki manalarla yorumlanmasının doğru olmayacağını şu gerekçelerle izah etmeye çalışmaktadır:

a-) Bu kelimeler, lugatte "yeryüzünden çekip alma"⁴⁴ anlamında kullanılmamaktadır. Dolayısıyla her iki kelimenin, "yeryüzünden çekip alma" şeklinde yorumlanması durumunda "الوفاة" "vefât" kelimesi için yeni bir lugavî anlam türetme söz konusu olacaktır.⁴⁵

b-) İbn Abbâs ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) bu kelimeleri "öldürme" "canı alma" anlamında tefsir etmektedirler.⁴⁶

c-) Bu kelimeler, "uyutma" ile tefsir edilip böylece Hz. İsa'nın uyutularak ref' edildiğini belirtmek anlamsız olacaktır. Çünkü Allah, Hz. İsa'yı ref' etmek istediğinde onu uyutmaya ihtiyaç duymadan ref' edebilir.⁴⁷

d-) "فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي" "Sen beni vefat ettirince." (Mâide 5/117) ifadesinin devamında gelen "كُنْتَ أَنْتَ" "Onları gözetleyen (yalnız) sen oldun. Her şeyi gören sensin." ifadesinden de bu kelimelerin manasını tespit etmek mümkündür. Çünkü her iki ayet bir bütün olarak değerlendirildiğinde Hz. İsa'nın dünya ile irtibatının tamamen kesildiği ve geride bıraktığı kavminden habersiz olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu da söz konusu kelimelerin "canı alma" anlamında olduklarını ve Hz. İsa'nın vefatına delâlet ettiklerini göstermektedir.⁴⁸

İbn Âşûr'un, Hz. İsa'nın vefat ettiğine dair dayandığı rivayet ise şöyledir: "Hz. İsa otuz bir yaşında vefat etmiştir." Ona göre bu rivayet İmâm Mâlik (ö. 179/795)'ten gelmekte ve İbn Rüşd (ö.

³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/211; Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 6/301; Tahrânî, Muhammed Sâdikî, *el-Belâğ fi Tefsiri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, (Kum: Müessesetü İsmâiliyân, 1419), 494.

⁴⁰ Hûi, Mîr Habîbüllâh b. Muhammed, *Minhâcü'l-Berâ'e fi Şerhi Nehci'l-Belâğ*, (Tahrân: Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.), 8/356.

⁴¹ Ayyâşî, Ebu'n-Nasr es-Semarkandî, *Tefsîrü Ayyâşî*, (Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbû'ât, 1411/1991), 1/310; Bahrânî, *el-Burhân*, 2/351.

⁴² Kummî, Ebü'l-Hasen, *Tefsîrü'l-Kummî*, (Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1404), 1/158; Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 51/89; Hûi, Ebü'l-Kâsım el-Müsevî, *el-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (Beyrût: Dâru'z-Zehrâ, 1975), 137.

⁴³ İbn Âşûr, *Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁴⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁴⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

520/1126) de aynı rivayet üzerinden İmâm Mâlik'i destekler nitelikte görüşler beyan etmektedir.⁴⁹

Diğer taraftan İbn Âşûr, Hz. İsa'nın vefat etmediği, bedeniyle ref' edildiği hususunda sahih hadis ve rivayetlerin bulunduğunu belirtmekte ve bunlara karşı takınılması gereken tutumu şöyle ifade etmektedir:

"İlk anlamları itibarı ile Hz. İsa'nın hayatta olduğuna delalet eden rivayetler olabilir. Ancak bu rivayetler, te'vil edilmeli ve onlardan Allah'ın şehitlere ve velilere -vefatlarından sonra- lütfettiği hayatın bir benzerini Hz. İsa'ya da lütfetmiş gibi anlamlar çıkarılmalıdır. Çünkü bu haberler te'vil edilmeyip ilk anlamları üzere alınması durumunda, ölen Hz. İsa'nın ahir zamanda dirilmesi söz konusu olacaktır. Bu konuda Ebû Hüreyre'den rivayet edilen 'Hz. İsa daha sonra ölecektir. Müslümanlar onun namazını kılacaktır' hadisi, müdrec⁵⁰ olup, aynı hadis başka hiçbir sahâbeden rivayet edilmemiştir. Ayrıca Kur'ân, Hz. İsa'nın meziyetlerinden bahsederken onun nüzûlüne dair bir bilgi vermemektedir."⁵¹

Nüzûl ile ilişkilendirilen Nisâ 159. ve Zuhuruf 61. ayetleri hakkında ise İbn Âşûr her iki ayetin de nüzûle delâlet etmediğini düşünmektedir. O, Nisâ 159. ayetindeki "بِهِ" zamirini "رَفَعَهُ اللَّهُ" ayetinde geçen "رَفَعَهُ" fiilinin "رَفَعَهُ" mastarına; "مَوْتِهِ"deki zamiri de Ehl-i kitaba irca' ederek ayeti şu şekilde yorumlamaktadır:⁵² "Andolsun, Hıristiyan ve Yahudilerden hiç kimse yoktur ki, kendi ölümü esnasında Hz. İsa'nın (ruhen) semaya kaldırıldığına inanacak olmasın." (Nisâ, 4/159)

İbn Âşûr'a göre Nisâ 159. ayetindeki "بِهِ" ile "مَوْتِهِ"deki zamirler, Hz. İsa'ya irca' edilmeleri halinde -ki nüzûlü savunanlar her iki zamiri de Hz. İsa'ya irca' etmektedirler- Ehl-i kitaptan kasıt tüm zamanların değil sadece nüzûlden sonra yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanlar olacaktır. Bu da özelde "وَأَنَّ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ" ifadesinin, genelde ise Nisâ 159. ayetinin anlam olarak yanlış yansıtılmasına sebep olacaktır.⁵³

Zuhuruf 61. ayetindeki "أَنَّهُ" zamirinin mercii hakkında da İbn Âşûr farklı bir yorum getirmektedir. O buradaki zamiri şu gerekçelerle Kur'ân'a irca' etmektedir:

a-) "وَأَنَّ لَعَلُّهُ لِّلسَّاعَةِ" "Şüphesiz o, kıyametin (kopacağıının) bir bilgisidir." (Zuhuruf 43/61) ayeti, "وَأَنَّ لَعَلُّهُ لِّلسَّاعَةِ" "O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır" (Zuhuruf, 43/44) ayetine matuftur.⁵⁴ Her iki ayetteki zamirlerin mercileri aynı olmalıdır. İlk ayetteki zamirin mercî Kur'ân olduğu hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Dolayısıyla ikinci ayetteki zamirin mercî de Kur'ân olmalıdır.

b-) Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735) gibi Tâbiûn âlimlerinin önde gelen simaları, söz konusu zamiri Kur'ân'a irca' etmektedirler.⁵⁵

c-) Zuhuruf sûresine bir bütün olarak bakıldığında sûrenin başından itibaren Kur'ân'a yönelik devam edegelen bir övgü söz konusudur. Sekizinci ve aynı zamanda sonuncu övgü "وَأَنَّ لَعَلُّهُ لِّلسَّاعَةِ" (Zuhuruf, 43/61) ayetiyle yapılmaktadır. Bu da söz konusu zamirin mercinin Kur'ân olduğunu göstermektedir.⁵⁶

d-) Kur'ân-ı Kerim'de, karine olmadığı halde "Kur'ân" a irca edilmiş zamir örnekleri oldukça fazladır. Kaldı ki buradaki mercîin "Kur'ân" olduğuna delalet eden iki ayet vardır. Biri, "فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ" "Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl, çünkü sen dosdoğru yoldasın." (Zuhuruf 43/43) ayeti, diğeri de "وَأَنَّ لَعَلُّهُ لِّلسَّاعَةِ" "Şüphesiz o, kıyametin (kopacağıının) bir bilgisidir." ayetinin devamında gelen "هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ" "Dost doğru yol budur." (Zuhuruf 43/61) ifadesidir.⁵⁷

4. Tabâtabâi'ye Göre Hz. İsa'nın Ref' Edilmesi, Nüzûlü ve Vefatı

⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/258.

⁵⁰ Müdrec Hadis: Metninde ilave olan hadislerle denilir. Bu hadis, ravisi tarafından şerh edilirken, dinleyici bu şerhleri, hadisten ayırt etmeksizin nakleder. Böylece ravinin sözleri, hadislerle karışmış olur. (Bkz: İbn Salâh, Ebû 'Amr eş-Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-Hadîs*, (Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1433/2012), 95.

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/259.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/24-25.

⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/25.

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10/242.

⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10/242.

⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10/243.

⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10/243.

İbn Âşûr'un aksine Tabâtabâî, Hz. İsa'nın bedenen ref' edildiğini düşünmektedir. Ancak nüzûl konusunda net bir görüş beyan etmemekle birlikte bazı ifadelerinden hareketle nüzûlün gerçekleşeceğine inandığını belirtmek mümkündür.

Tabâtabâî'nin, Hz. İsa'nın ref' edildiğine dair en önemli dayanağı Nisâ 158. ayeti olmuştur. Ona göre bu ayet Hz. İsa'nın, Yahudilerin kurdukları tuzaktan kurtarılarak beden ve ruhuyla birlikte Allah katına kaldırıldığına açık bir şekilde delâlet etmektedir. Ancak Tabâtabâî de diğer bazı Şîî âlimleri gibi Hz. İsa'nın ref' edilmeden önce vefat edip etmediği hususunda tereddüt yaşamaktadır. Ona göre Allah her şeye kadir olduğundan Hz. İsa'yı vefat ettirip sonra diriltmiş de olabilir. Bununla birlikte Allah Hz. İsa'yı idrakler üstü bir hayatın içerisinde de almış olabilir.⁵⁸

Tabâtabâî, Âl-i İmrân 55. ayetini ise Hz. İsa'nın ref' edilmesine delâlet etmeyecek şekilde tefsir etmektedir. Bununla birlikte, ayetteki "مُتَوَفِّيكَ" ifadesinin, "öldürme" "canı alma" vb. anlamlarda kullanılmadığını düşünmektedir. Hatta "تَوَفَّى" kelimesi ve türevlerinin, Kur'an'ın hiçbir yerinde doğrudan "öldürme" "canı alma" gibi manalarda kullanılmadığını ileri sürmektedir. Bu iddiasını da şu iki ayetle desteklemektedir: "قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ" / "De ki: 'Sizin için görevlendirilen ölüm meleği, canınızı alacak.'" (Secde 32/11) ayeti ve "اللَّهُ يَتَوَفَّى" / "Allah insanların canlarını ölümleri sırasında alır, henüz ölmemiş olanları da uykularında alır. Sonra ölümüne hükmettiği kimseleri yanında tutar, diğerlerini de belli bir süreye kadar salıverir." (Zümer 39/42).

Her iki ayette de "تَوَفَّى" kelimesinden sonra "مَوْتٌ" "m-v-t" kelimesi zikredilmektedir. Tabâtabâî'ye göre "تَوَفَّى" kelimesi "canı alma" manasını ifade etmiş olsaydı "مَوْتٌ" "m-v-t" kelimesiyle aynı cümlede zikredilmezdi. Bu da "تَوَفَّى" kelimesinin asıl manasının "canı alma" değil "bir şeyi eksiksiz" alma olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Nisâ 158. ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın bedenen ref' edildiğini ifade eden Tabâtabâî, Âl-i İmrân 55. ayetinin tefsirinde ise Hz. İsa'nın ref' edilmesinin bedenen değil manen gerçekleştiğini öne sürmektedir. O, bu iddiasını da ayetteki "رَافِعُكَ" kelimesinin yer yön bildiren "إِلَى" harfi ile kullanılmasına dayandırmaktadır. Ona göre "رَفَعَ" kelimesi, "إِلَى" ile kullanıldığında mekâna isnat anlamı söz konusu olacaktır. Hz. İsa'nın göğe bedenen yükseltilmesi halinde ise yükseleceği yer Allah katı olacaktır. Bu durumda Allah'a mekân isnat etme söz konusu olacaktır ki Allah her türlü mekân ve zamandan münezzehtir.⁶⁰

Öte yandan Âl-i İmrân 55. ayetinde olduğu gibi "بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ" / "Fakat Allah onu kendi katına yükseltti" (Nisâ 158) ayetinde de "رَفَعَ" kelimesi "إِلَى" ile kullanılmışken Tabâtabâî, bu ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın bedenen ref' edildiğini ifade etmektedir.⁶¹

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Tabâtabâî, Hz. İsa'nın ref' edildiğini açık bir şekilde düşünmektedir. Ancak Hz. İsa'nın nüzûlü konusunda aynı tutumu sergilediğini ifade etmek güçtür. Nitekim Nisâ 159. ayetini yorumlarken Hz. İsa'nın, nüzûlünden ziyade ref' edilmesi üzerinde durmaktadır.⁶² Nüzûl ile ilişkilendirilen Zuhuruf 61. ayetini de nüzûl ile ilişkisi kurulamayacak şekilde tefsir etmektedir. Ayetteki "إِنَّهُ" zamirini, nüzûlü savunanların yaptığı gibi Hz. İsa'ya irca' etmektedir. Ancak Ona göre Hz. İsa'nın kıyamet alâmeti olması, nüzûle değil kıyametin kesin kopacağına delâlet etmektedir. Çünkü Hz. İsa, babasız olarak yaratılmış, ölüleri diriltmiş ve hastaları iyileştirmişti. Bu meziyetler, Hz. İsa'yı kıyametin kopacağına delil kılmaktadır.⁶³

5. Değerlendirme

İbn Âşûr ile Tabâtabâî'nin Hz. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatı üzerinde ayrı düşünceler beslemesinin, konu ile ilgili ayetleri farklı şekilde yorumlamalarında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ayetlere yaklaşımlarında fikirlerinin örtüştüğü taraflar da bulunmaktadır. Sözgelimi İbn Âşûr, Âl-i İmrân 55. ayetinin Hz. İsa'nın vefatına

⁵⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5-6/101.

⁵⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3-4/155.

⁶⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3-4/156.

⁶¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5-6/101.

⁶² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 5-6/101.

⁶³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17-18/381.

delâlet ettiğini, Tabâtabâî delâlet etmediğini düşünürken her iki müellifin ortak kanaatine göre bu ayet Hz. İsa'nın ref edildiğine delâlet etmemektedir.⁶⁴ Söz konusu ayette geçen “مُتَوَفِّكَ” ifadesinin anlamı üzerinde ise fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere İbn Âşûr, onu “canı alma” ile Tabâtabâî de “bir şeyi eksiksiz alma” ile tefsir etmişti.⁶⁵

“مُتَوَفِّكَ” “müteveffike” ifadesi, Âl-i İmrân 55. ayetinin delâletinde belirleyici konumda olduğundan nüzûlü kabul edenlerle etmeyenler ona farklı anlamlar yüklemişlerdir. Ancak bu ifadenin anlamı tespit edilirken tefsir esaslarına dayalı ve ön kabullerden⁶⁶ uzak olarak onun Kur'an'daki kullanımına ve daha sonra Selef dönemindeki kaynak tefsirlerde ona yüklenen anlamlara dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Öncelikle “مُتَوَفِّكَ” ifadesinin tefa'ul kalıbından olan “تَوَفَّى” “teveffâ” kelimesinden türediğini belirtmemiz gerekir. Kur'an'da, bu kelime ve türevleri, Âl-i İmrân 55. ayetinin dışında yirmi dört yerde geçmektedir.⁶⁷ Bu yirmi dört yerin yirmi ikisinde biyolojik, iki yerde ise mecazen “öldürme” ve “canı alma” anlamında kullanıldığını ifade etmek mümkündür.⁶⁸ Yirmi dört yerde “canı alma” anlamında kullanılan bu ifadenin Âl-i İmrân 55. ayetinde de aynı anlamda kullanıldığını belirtmek Kur'an'ın bütünlüğüne uygun düşecektir. Bu ifadenin sadece Âl-i İmrân 55. ayetinde farklı anlamda kullanıldığı iddia edilebilir. Ancak bunun için karine ve harici delillere ihtiyaç duyulacaktır. Karine ve harici deliller de bulunmadığına göre “مُتَوَفِّكَ” ifadesinin “canı alma” anlamında kullanıldığını ifade etmek daha doğru olacaktır. Ayrıca ayetin bağlamına bakıldığında söz konusu ifadenin “canı alma” anlamında olduğu kanaati ağır basacaktır. Çünkü önceki ayetlerde Yahudilerin Hz. İsa'ya yönelik öldürme girişimlerinden bahsedilmektedir. Âl-i İmrân 55. ayetinde ise Allah Teâlâ Yahudilerin bu planına karşılık Hz. İsa'nın canını kimin alacağını haber vermektedir.

Diğer taraftan ilk dönem tefsir kaynaklarına bakıldığında “مُتَوَفِّكَ” ifadesinin “canı alma” anlamında kullanıldığına dair güçlü bir kanaatin oluştuğu görülecektir.⁶⁹ Nitekim Sahâbeden İbn Abbâs (ö. 68/687-88), “إِنِّي مُتَوَفِّكَ” (Âl-i İmrân 3/55) ayetini direkt “مَمِيكَ” (seni öldüreceğim) ile tefsir etmektedir.⁷⁰ Tâbiûndan nüzûlü kabul eden Katâde (ö. 117/735) “إِنِّي مُتَوَفِّكَ وَرَأْفَعُكَ إِلَيَّ” ayetinde, takdim-tehir var diyerek bir nevi “مُتَوَفِّكَ” ifadesinin “canı alma” anlamında olduğuna işaret etmektedir.⁷¹ Ayrıca ilk müfessirlerden addedilen Dahhâk (ö. 105/723),⁷² Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767),⁷³ Malik b. Enes (ö. 179/795),⁷⁴ Ferrâ (ö. 207/822)⁷⁵ Hevvârî (ö. 280/893)⁷⁶ gibi âlimler de “تَوَفَّى” “teveffâ” kelimesini “canı alma” ile tefsir etmektedirler.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “مُتَوَفِّكَ” ifadesi ilk defa Abdurrezâk es-San'ânî (ö. 211/826-27)'nin tefsirinde “çekip alma” anlamında değerlendirilmektedir.⁷⁷ Daha sonra Taberî (ö. 310/923) de onu “yeryüzünden çekip alma” ile tefsir etmektedir.⁷⁸ Taberî, bu yorumuyla nüzûlü kabul eden birçok müfessiri etkilediğini ifade etmek mümkündür. Ancak Taberî, “مُتَوَفِّكَ”

⁶⁴ Bkz: İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenwîr*, 2/258; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 3-4, 155.

⁶⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 5-6/101.

⁶⁶ Lokman Bedir, “Kur'an Ayetlerinin Yorumlanmasında Ön Kabullerin ve Hedeflerin Etkisi”, *İslam ve Yorum II*, ed. Saffet Sancaklı vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2018), 315.

⁶⁷ “v-f-y” kelimesinin tefa'ul kalıbının geçtiği ayetler şunlardır: Bakara 2/234, 240, Âl-i İmrân 3/193, Nisâ 4/15, 97, Maide 5/117, En'am 6/60, 61, A'râf 7/37, 126, Enfâl 8/50, Yunus 10/46, 104, Yusuf 12/101, R'ad 13/40, Nahl 16/28, 32, 70, Hacc 22/5, Secde 32/11, Zümer 39/42, Mü'min 40/67, 77, Muhammed 47/27.

⁶⁸ Bkz: Davut Tekin, *Hz. İsa'nın Nüzûlü ile ilgili Rivayetlerin Tenkid ve Tahriri –Hicri 153 ve 241 Tarihleri arası Hadis Eserleri Örnekleme-*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 197.

⁶⁹ Bkz: San'ânî, Abdurrezâk, *Tefsîrû Abdurrezâk*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/484; Hevvârî, Hüd b. Muhakkem, *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-'Azîz*, (Beyrût: Dârü'l-'Arabî'l-İslâmî, 1990), 286.

⁷⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 3/243-244.

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 2/661.

⁷² Muhammed Şükrî Ahmet ez-Zâvîfî, *Tefsîrû'd-Dahhâk*, (Kâhire: Dârü's-Selâm, 1419/1999), 1/248.

⁷³ Mükâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan b. Beşîr, *Tefsîrû Mükâtil b. Süleymân*, (Beyrût: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002/1423), 1/278-279.

⁷⁴ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir, *Tefsîrû'l-Kur'ân li Mâlik b. Enes*, (el-Mağrib: Dârü'l-Ma'rîfe, 2006/1427),

⁷⁵ Ferrâ, *Me'âniyü'l-Kur'ân*, 1/155-156.

⁷⁶ Hevvârî, *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-'Azîz*, 286.

⁷⁷ San'ânî, *Tefsîrû Abdurrezâk*, 1/484.

⁷⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 3/243-244.

ifadesini “yerden çekip alma” ile yorumlarken bu yorumunun te’vil olduğunun altını çizmektedir. Söz konusu ifadenin “canı alma” ile tefsir edilmesi durumunda Hz. İsa’nın vefatının söz konusu olabileceğine dikkat çeken Taberî’nin böyle bir ihtimali ortadan kaldırmak için te’vile gittiği anlaşılmaktadır.⁷⁹ Böylece İbn Âşûr’un öne sürdüğü gibi Taberî, “تَوَفَّى” kelimesi için yeni bir sözlük anlamı türetmiş değil aksine onu te’vil etmektedir.

İlk dönem tefsir kaynaklarının aksine sonraki tefsirlerde “مُتَوَفِّئِكَ” ifadesinin, Hz. İsa’nın vefatına delâlet etmeyecek şekilde yorumlandığı göze çarpmaktadır. Nitekim birçok müfessir “تَوَفَّى” “teveffâ” kelimesinin “öldürme” anlamında olmadığını belirtirken onu etimolojik tahlilden geçirip kök fiil konumunda olan “وفى” “v-f-y” kelimesi ile aynı anlamda değerlendirmiştir. Ancak her iki kelimeyi birebir aynı manada değerlendirmek doğru değildir. Çünkü “تَوَفَّى” kelimesi, “وفى” “v-f-y” kökünden türemiş mezîd/eklemeli bir fiildir. Türeyen kelime, “زيادة المبني تدل على زيادة المعنى” / “(Kelimeye ait) yapının, ilave (harfler) alması, anlamın artmasına delâlet eder.” kaidesi gereğince kök kelimenin anlamının yanı sıra ilave anlamlar da kazanmalıdır.⁸⁰ Bir başka ifade ile türeyen kelime, kök kelime ile aynı anlamda olursa türeme, amacının dışında kalmış olacaktır. Dolayısıyla her iki kelimeyi aynı manada kullanmak doğru değildir. Ayrıca işin dayanak noktası olan lugat kitaplarına bakıldığında da “تَوَفَّى” ile “وفى” kelimelerinin aynı anlamda olmadıkları görülecektir.⁸¹

Âl-i İmrân 55. ve Mâide 117. ayetindeki “مُتَوَفِّئِكَ” ve “تَوَفِّئْتَنِي” ifadeleri “canı alma” anlamında kabul edilip Hz. İsa’ya nispet edilse de her iki ifadenin de Hz. İsa’nın vefatına delâlet etmeyeceklerini belirtmeliyiz. Bilindiği üzere “مُتَوَفِّئِكَ” kelimesi ismi fail kipidir. İsmi fail kipinin ise şimdiki zaman kastiyla kullanılması hakikat, gelecek zaman kastiyla kullanılması ise mecazdır.⁸² Bir başka ifade ile ismi fail kipinin, hâl ya da istikbâl zamanlarından bir tanesi ile kullanılması zorunludur. Bu ifadenin hakikî anlamda ele alınması durumunda ayetin anlamı “Seni öldürmekteyim.” şeklinde olacaktır ki buna göre Yahudilerin maksadının hâsıl olması gerekir.⁸³ Hâlbuki Kur’ân, onların maksatlarının gerçekleşmediğini açık bir şekilde haber vermektedir.⁸⁴ Ayrıca “مُتَوَفِّئِكَ” ifadesinin hâl zamanı ile kayıtlı olduğu hususunda birkaç zayıf görüşün⁸⁵ dışında sağlam bir görüş bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu ifade hâl zamanı ile kayıtlı olmadığına göre istikbâl anlamında kullanılmıştır. Fakat istikbâl anlamında kullanılması da Hz. İsa’nın vefatına delâlet etmeyecektir. Çünkü anlamı “Seni (ileride) vefat ettireceğim.” şeklinde olan bu ifade, mâziden değil gelecekte haber vermektedir. Bir başka ifadeyle Allah Teâlâ, Hz. İsa’nın vefatından değil vefat edeceğinden bahsetmektedir. Öte yandan ileride gerçekleşecek olan vefatın zamanı hususunda herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Ne var ki nüzûlü kabul etmeyenler, “مُتَوَفِّئِكَ” ifadesini, kullanıldığı kip itibarı ile delâlet ettiği zamanı dikkate almadan sadece “canı alma” anlamını ihtiva etmesinden dolayı Hz. İsa’nın vefatına delil göstermektedirler.

Kanaatimizce “إِنِّي مُتَوَفِّئِكَ” ifadesi, ne nüzûlü savunanların düşündüğü gibi Hz. İsa’nın ref’ edildiğine ne de nüzûlü kabul etmeyenlerin düşündüğü gibi Hz. İsa’nın vefatına delâlet etmektedir. Bu ifadenin Hz. İsa’ya yönelik teselli mahiyetinde beyan edildiğini düşünmekteyiz. Çünkü ayetin bağlamına bakıldığında Yahudilerin Hz. İsa’ya yönelik bir öldürme girişimi söz konusudur. Hz. İsa, bu girişimden haberdar olup telaşa kapılmış olacak ki Allah Teâlâ, Yahudilerin onu öldüremeyeceğini ve ölümünün ancak kendisinin eliyle olacağını bildirmek üzere “Ben, senin canını alacağım” buyurarak onu teselli etmektedir.

Mâide 117. ayetindeki “Fakat sen beni vefat ettirince onları, gözetleyen (yalnız) Sen oldun.” ifadesinin de Hz. İsa’nın vefatına delâletinin açık olmadığını ifade etmek mümkündür. Çünkü

⁷⁹ Taberî, *Câmîü'l-Beyan an*, 3/243-244.

⁸⁰ Ali Kârî, Ebû'l-Hasan el-Heravî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, (Beyrût: Dârü'l-Fiker, 1422/2002), 5/1896.

⁸¹ Bkz: Ferâhidî, el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (Y.y: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.), 1/60; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*, (Kâhire: Dârü Me'ârif, 1999/1419), 4885-4886; Zebidî, Seyyid Muhammed Mürtezâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhîr'l-Kâmûs*, (Küveyt: Tab'atü'l-Küveyt, 1422/2001), 40/219-221.

⁸² İbn Hişâm, Cemâlüddin Abdullâh, *Şerhü Şüzûri'z-Zehbe fi M'arifeti Kelâmi'l-Arab*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), 1433/2012, 42.

⁸³ Kevserî, Muhammed Zâhid, *Nüzûl-i İsa aleyhisselam Meselesi*, çev. Abdulkadir Yılmaz, (İstanbul: y.y, 2012), 61.

⁸⁴ Bkz: Nisâ 4/158. ayet.

⁸⁵ Bkz: Razî, Fahrüddîn, *Tefsîrü'l-Fahri'r-Râzî*, (Beyrût: Dârü'l-Fiker, 1426/2005), 3/64.

bu ifade Hz. İsa'ya ait olup Allah Teâlâ tarafından hikâye edilmiş bir ayettir. Hz. İsa'nın bu ifadeyi telaffuz edeceği zaman ise kıyamet günüdür. Aksi takdirde hayatta olan birisinin, kendisinin canının alınmış olduğundan bahsetmesi söz konusu olacaktır. Hz. İsa'nın, kıyamet günü dile getireceği bu ifadenin hikâye edilmesindeki hikmet ise ona atfedilen ulûhiyet iddialarına karşılık kendisinin nasıl cevap vereceğinin beyanıdır.⁸⁶

Nüzûl ile ilişkilendirilen Nisâ 159. ayetine gelince bu ayetin, içerdiği zamirler itibariyle anlamı üzerinde ihtilafların oluştuğunu, İbn Âşûr ile Tabâtabâî'nin söz konusu zamirlerden ilkinin Hz. İsa'ya, ikincisini Ehl-i kitaba irca etmeyi uygun bulduklarını ifade etmiştik. Bilindiği üzere tefsirin iki ana esasından biri, Kur'an'ın Sünnetle tefsiridir.⁸⁷ Nitekim her iki müellife göre de tefsirin vazgeçilmez iki esası vardır. Biri, Kur'an'ın Kur'an ile diğeri de Kur'an'ın Sünnetle tefsiridir.⁸⁸ Tek tek her ayet için bu esasların birlikte devreye girmesinin mümkün olmadığı malumdur. Ancak Nisâ 159. ayetinin doğru tefsir edilmesinde, içerdiği zamirlerin mercilerinin belirleme noktasında sahih rivayetlerin bulunduğu gözden kaçırılmaması gerekir. Hem Buhârî'nin⁸⁹ hem de Müslim'in es-Sahîhi'nde,⁹⁰ Nisâ 159. ayetinin delaletini belirleyen hadisler bulunmaktadır. Bu hadislere göre Nisâ 159. ayeti Hz. İsa'nın nüzûlüne delalet etmektedir. Dolayısıyla içerdiği zamirler, Hz. İsa'yı göstermektedir. Bununla birlikte İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Katâde, ilgili ayette geçen iki zamiri de Hz. İsa'ya irca etmeyi uygun bulmuşlardır. Buna karşılık Mücâhid, Dahhâk (ö. 105/723) ve İkrime (ö. 105/723) ise zamirlerden ilkinin Hz. İsa'ya, ikincisini Ehl-i kitaba irca etmeyi tercih etmişlerdir.⁹¹ Bu son görüşün, İbn Âşûr ile Tabâtabâî tarafından, zamirlerin matuflarını belirlemede ve ayeti yorumlamada esas alındığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan İbn Âşûr ile Tabâtabâî'nin Nisâ 159. ayetindeki bahsi geçen zamirlere getirdikleri yorumlara bakıldığında mercilerin uyumsuzlukları göze çarpmaktadır. Zamirlerde asıl olan mercilerin uyumudur. Yani karine ya da harici deliller bulunmadığı sürece aynı doğrultudaki zamirlerin, aynı mercie irca edilmesi gerekir.⁹² Açıklama konusu olan, Kur'an'daki zamirlerin mercileri olduğundan bunları belirlemede daha hassas davranılmalıdır. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144) bu duruma dikkat çekerek Kur'an'da aynı doğrultuda yer alan zamirlerin karine ya da delil belirtmeksizin farklı mercilere irca edilmesinin, Kur'an'ın icazına halel getirebileceğini dile getirmektedir.⁹³ Nisâ 4/159. ayetinde geçen iki zamir de aynı doğrultuda bulunmaktadır. Yani gaiblik, müfredlik, müzekkerlik ve irab yönlerinden her bakımdan uyum içerisindedirler. Birinci zamirden sonra ikinci zamire merci olabilecek herhangi bir nesne de zikredilmemektedir. Bu durumda birinci zamirin mercii ne ise ikinci zamirin mercii de aynı olmalıdır.

Nisâ 159. ayetinde olduğu gibi Zuhruf 61. ayetindeki zamir de İbn Âşûr ile Tabâtabâî tarafından aynı mercie irca edilmişti. İbn Âşûr'un, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735)'den gelen rivayetlere dayanarak "وَأَنَّهُ" lafzındaki zamiri Kur'an'a irca ettiğini belirtmiştik. Ancak İbn Âşûr'un bu rivayetlere referansta bulunması makul görünmemektedir. Çünkü Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Katâde'nin buradaki zamiri Kur'an'a irca ettikleri yönünde rivayetler bulunmakla birlikte bu şahısların aynı zamiri, Hz. İsa'ya irca ettiklerine dair rivayetlerin sayısı da bir hayli fazladır.⁹⁴ Bununla birlikte buradaki zamirin mercii belirlemede rivayetler ölçü alınacaksa Hasan el-Basrî, Katâde ve Saîd b. Cübeyr'den önce bu zamirin mercii Hz. İsa olarak belirleyen İbn Abbâs gibi bir Sahabî âliminden gelen rivayetlerin⁹⁵ öncelikli olarak değerlendirilmesi gerekir.

⁸⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çev. İ. Hakkı Şengüler vd., (İstanbul Birleşik Yayıncılık, 2012), 4/500.

⁸⁷ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Bedâi' fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü'l-M'arife, 1433/2012), 362.

⁸⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/18-27; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Eleyse's-Subhü bi Karîb*, (Kâhire: Dârü Sühûn, 1431/2010), 164-169; Tabâtabâî, *el-Mizân*, 1/22-23.

⁸⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 50.

⁹⁰ Müslim, "İmân", 155.

⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 3/243-244; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an'il-'Azîm*, 4/341-343.

⁹² Süyûtî, *Celâlüddîn Abdurrahmân, el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'Arabî, 1431/2010), 448.

⁹³ Zemahşerî, *Cârullâh, el-Keşşâf*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1437/2015), 3/61.

⁹⁴ Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 10/55-57.

⁹⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyan*, 10/55-57.

“أَنَا” lafzındaki zamirin, içinde bulunduğu bağlam itibariyle de Hz. İsa’dan kinaye olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü “أَنَا” zamirinin içinde bulunduğu ayetten önceki iki ayette, gaiblik, müfretlik ve müzekkerlik hususunda uyumlu, Hz. İsa’dan kinaye olan beş zamir zikredilmektedir. Peş peşe gelen bu zamirlerden sonra ise aynı doğrultuda “أَنَا” lafzındaki zamir gelmektedir. Bağlamları bir olan bu altı zamirden ilk beşini Hz. İsa’ya, son zamiri de başka bir mercie irca etmeye delalet edebilecek karine bulunmamaktadır. Zamirlerde de asıl olan mercilerinin uyumu olduğuna göre⁹⁶ “أَنَا” da geçen zamirin de kendisinden önceki zamirlerle aynı mercie irca edilmesi daha makul görünmektedir.

Hatırlanacağı gibi Tabâtabâî de Zuhruf 61. ayetini Hz. İsa’nın nüzûlü ile ilişkilendirmeyi uygun bulmamıştı. Bazı çalışmalarda hem bu ayet hem de diğer ayetlere getirdiği yorumlara istinaden Tabâtabâî’nin nüzûlü açık bir şekilde kabul ettiğine dair bilgiler olsa da⁹⁷ müellifin, bu ayetlerin tefsiri özelinde nüzûlü açık bir şekilde savunduğunu ifade etmek doğru değildir. Tabâtabâî, Nisâ 159. ayetinin tefsirinde, bu ayet hakkındaki farklı görüşleri aktarmakla yetinirken Zuhruf 61. ayetini ise nüzûl ile ilişkisi kurulmayacak şekilde tefsir etmektedir. Müellif, nüzûle dayanak olabilecek görüşleri de bu görüşlerin zayıflığını ifade eden “قيل” “kile” ifadesi ile geçiştirmektedir.⁹⁸ *el-Mizân fi Tefsîri’l-Kur’ân* isimli tefsirinin dışındaki eserlerinde de Hz. İsa’nın akıbeti ile ilgili görüşlerini dile getiren Tabâtabâî, buralarda da Hz. İsa’nın ref’ edilmesi hakkında görüşlerini net bir şekilde ifade ederken, nüzûlü konusunda açık bir tavır sergilemekten kaçınmıştır.⁹⁹ Her ne kadar Tabâtabâî, mezkûr ayetleri, nüzûl ile ilişkilendirmekten kaçınsa da bu tutumu onun, nüzûle karşı olduğu ya da reddettiği anlamında düşünülmemelidir. Nüzûlü açık bir şekilde reddeden İbn Âşûr’un aksine, Tabâtabâî’de nüzûlün gerçekleşmeyeceğine dair bir ifadenin bulunmadığını belirtmeliyiz. Kanaatimizce Tabâtabâî’nin nüzûlü açık bir şekilde savunamaması, nüzûlü kabul etmediğinden değil, İmamiyye Şiasının inanç esaslarından olan imamet anlayışından kaynaklanmaktadır. Hz. İsa’nın ref’i ve nüzûlüne, İmamiyye Şiasının olumsuz bir yaklaşımı olmasa da bu inancın, ahir zamanda ortaya çıkacak olan on ikinci imam Mehdî el-Müntazar inancının gölgesinde kaldığı ifade edilebilir. İmamiyye Şiası, Hz. İsa’nın nüzûlünün katı bir savunucusu olmamakla birlikte, nüzûlü, son imamın görevini destekleyici mahiyette görmelerinden dolayı önemsemektedirler.¹⁰⁰ İmamları, ilmî açıdan ve efdaliyet bakımından Hz. Peygamber hariç bütün peygamberlerden üstün gören İmamiyye mensupları,¹⁰¹ imameti de peygamberliğin devamı olarak kabul etmektedirler.¹⁰² Aynı şekilde son imam Mehdî el-Müntazar’ın ahir zamanda ortaya çıkacağı düşüncesi onların temel inanç esasları içerisinde yer alırken¹⁰³ Hz. İsa’nın nüzûlü, tali inançlar içerisinde girmektedir. Tabâtabâî de imamet konusunda aynı düşüncede olmakla birlikte imamın liderliğinde ve rehberliğinde olmayan hiçbir zaman diliminin olmayacağını düşünmektedir.¹⁰⁴

Sonuç

⁹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 448.

⁹⁷ Bkz: Veysi Ünverdi, *Hz. İsa’nın Nüzûlü Probleminin Kelami Açından Değerlendirilmesi*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 52; Muhittin Akgül, *Nüzûl-i İsa Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları*, *HÜİFD*, 11/16, (2006), 43-75; Mehmet Ali Gönül, *Hz. İsa Aleyhisselam*, (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010), 95.

⁹⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17-18/381.

⁹⁹ Bkz: Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *Tefsîrü’l-Beyân fi’l-Müvâfakati Beyne’l-Hadîs ve’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dârü’t-Te’arif li’l-Matbû’ât, 1427/2006), 2/228-231; Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Kasasü’l-Kur’âniyye*, (Beyrut: Dârü’r-Rasûli’l-Ekram, 1428/2007), 605-676.

¹⁰⁰ Hey’etü’l-İmiyye, *Mu’cemü Ehâdisi’l-İmâmi’l-Mehdî*, (Kum: Müessesetü’l-Me’ârifü’l-İslamiyye, 1428), 2/423; Kâim, Mehdî Muntazar, *İsa Alehi’s-Selâm*, (Beyrut: Me’ârifü’l-Hikmiyye, 2005/1426), 209.

¹⁰¹ Şeyh Müfid el-Ukberî, *el-İrşâd*, (Beyrut: Müessesetü’l-Âli’l-Beyt, 1416/1995), 2/140-150; Şeyh Müfid el-Ukberî, *Tafdüli Emîri’l-Mü’minîn*, (Beyrut: y.y, 1993/1414), 7/20-23; Şerîf el-Murtazâ, Ebû’l-Kâsım, *el-Füsûlü’l-Muhtâre mine’l-Uyûn ve’l-Mehâsin*, (Beyrut: Müessesetü’l-İmâmi’s-Sâdık, 1413), 38; Rişehrî, Muhammed, *Mizânü’l-Hikme*, (Kum: Dârü’l-Hadîs, 1422), 1/150; Hümeynî, Rûhullâh, *el-Hükümetü’l-İslâmiyye*, (en-Necef: el-Matba’atü’l-Haydariyye, 1384), 52; Hanifi Şahin, *İlk Dönem Şii Kaynaklarında Sünnî Algısı*, (Ankara: Berikan, 2015), 95.

¹⁰² Küleynî, Muhammed b. Yakûb, *Üsûlü’l-Kâfi*, (Beyrut: Menşûratü’l-Fecr, 1428/2002). 1/155; Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü’l-Envâr*, (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, 1403/1983), 26/273.

¹⁰³ Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, (İstanbul: Rağbet, 2016), 181.

¹⁰⁴ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, “İmamın Bilgisine Dair, çev. Mustafa Akçay), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com], 2/34, (2004), 121-136.

Hız. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatına dair ileri sürülen deliller öncelikle İslam dininin ilk kaynağı olması hasebiyle Kur'an'dan elde edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki birçok ayet alakası olmadığı halde Hız. İsa'nın ref' edilmesi, nüzûlü ve vefatıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte aynı ayetler ve rivayetler hem nüzûle inananlar hem de inanmayanlar tarafından delil gösterilerek zıt görüşlere dayanak olmuştur. Bu durum nüzûl-i İsa meselesine olan yaklaşımların ön kabullerden uzak olmadığını; tarafların, ilmî bir hakikati ortaya çıkarmaktan ziyade kendi düşüncelerine ve iddialarına mesnet oluşturma gayreti içerisinde olduklarını göstermektedir.

Diğer taraftan Hız. İsa'nın ref' edilmesi ve nüzûlü ile ilgili zengin bir kaynak kültürüne sahip durumdayız. Sünnilerin rivayet kültürünün başlıca kaynakları Kütüb-i Sitte ile Şa'nın başlıca kaynakları Kütüb-i Erbaa bu zenginliğin omurgasını oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda Hız. İsa'nın ref' edilmesi ve nüzûlüyle ilgili problemi çözebilecek yeterli sayıda sahih rivayetler bulunmasına rağmen modern dönemde nüzûl problemi daha çok bu kaynaklardan bağımsız olarak, özelde çözümlenmeye çalışılmaktadır. Nitekim son zamanlarda bu meselenin çözümünün bir kelimenin anlamının tespitine bağlı hale geldiği görülmektedir. Sözelimi, "مُتَوَفِّئِكَ" ve "تَوَفِّئْتَنِي" gibi kelimelerin "canı alma" anlamında ele alınarak Hız. İsa'nın vefatına delâlet ettiği belirtilmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla Hız. İsa'nın vefat ettiği düşüncesi tefsirlerimize ilk defa Muhammed Abduh ile girmiştir. Abduh'un Hız. İsa'nın nüzûlüyle ilgili düşünceleri birçok müfessir gibi İbn Âşûr'u da etkilemiştir. İbn Âşûr da Abduh gibi Hız. İsa'nın vefat ettiğini ileri sürerken Âl-i İmrân 55. ile Mâide 117. ayetlerini delil göstermiştir. Tabâtabâi ise İbn Âşûr'un aksine Hız. İsa'nın göğe çıkarıldığını düşünmektedir. O, Hız. İsa'nın ref' edilmesi hususunda Şîi geleneğine bağlı kalırken nüzûl konusunda açık bir tutum sergilememiştir. Bununla birlikte Tabâtabâi'nin nüzûle karşı olmadığını belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Akgül, Muhittin, Nüzûl-i İsa Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları, *HÜİFD*, 11/16, (2006), 43-75.
- Alî Kârî, Ebû'l-Hasan Nürüddîn el-Heravî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhü Mişkâti'l-Mesâbih*, Beyrût: Dârü'l-Fiker, 1422/2002.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Ankara: Atayy, 2015.
- Aydın, Hüseyin, Kur'an Bütünlüğü Açısından Hız. İsa'nın Âkıbeti Meselesi, *Kelam Araştırmaları*, 6/2, 17-46.
- Aydın, Mahmut, *Hız. İsa'nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları*, Ankara: Fecr 2009.
- Aydın, Süleyman, Kur'an Lügatı Açısından Hız. İsa'nın (a.s) Ref'i ve Nüzûlü, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/9, 53-112.
- Ayyâşî, Ebu'n-Nasr es-Semarkandî, *Tefsîrû Ayyâşî*, Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1411/1991.
- Bahrânî, es-Seyyid Hâşim, *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1427/2006.
- Baybal, Sami, *İslâm Kaynaklarına Göre Hız. İsa'nın Âkıbeti Meselesi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya1999.
- Bedir, Lokman, "Kur'an Ayetlerinin Yorumlanmasında Ön Kabullerin ve Hedeflerin Etkisi", *İslam ve Yorum II*, ed. Saffet Sancaklı vd. 315-326. Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2018.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhü'l-Buhârî*, thk. Muhammed Mahmûd Hasan, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1438/2017.
- Cenâbizî, Muhammed el-Hâc, *Tefsîrû Beyânî's-Se'âde fî Makâmâti'l-İbâde*, Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1408/1988.
- Çetinkaya, Ahmet, *Hadis Kaynaklarında Hız. İsa Hakkındaki Rivayetlerin İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Çınar, Mahmut, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, İstanbul: Rağbet, 2016.
- Dergâhî, Hüseyin, *el-Müstedrak alâ Kenzü'd-Dakâ'ik ve Bahri'l-Garâ'ib*, Tahrân: Menşûrâtü Müesseseti Şemsî'd-Duhâ, 1388.

- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs: Tertibü's-Süver Hasbe'n-Nüzûl*, Kâhire: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, t.y., 331.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Zehretü't-Tefâsîr*, Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.
- Ebu'l-Fadl Abdullâh b. Muhammed, *Akâdetü Ehlil-İslâm fî Nüzûli İsâ Aleyhisselâm*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddîn, *Kıssatü'l-Mesîh'd-Deccâl ve Nüzûl-i İsâ*, 'Ammân: y.y 1431.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, ter: Cahit Koytak & Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Esterâbâdî, Seyyid Şerefüddîn, *Te'vîlü'l-Âyâtî'z-Zâhire fî Fedâilil-İtrâti't-Tâhira*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1409.
- Fazlur Rahmân, *İslâm*, ter. Mehmet Dağ & Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl, *Kitâbü'l-'Ayn*, y.y: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, t.y.
- Gönül, Mehmet Ali, *Hiz. İsâ Aleyhisselâm*, İstanbul: Dua Yayıncılık, 2010.
- Gulâm Ahmed el-Kâdiyânî, *Hakikatü'l-Vahy* ter. Abdülmecîd 'Amir, İslamabad: eş-Şirketü'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Hayreddin Karaman v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsiri*, Ankara: DİB, 2014.
- Hevvârî, Hûd b. Muhakkem, *Tefsîrû Kitâbillâhi'l-'Azîz*, Beyrût: Dârü'l-'Arabî'l-İslâmî, 1990.
- Hey'etü'l-İmiyye fî Müessesetü'l-Me'ârifil-İslâmiyye, *Mu'cemü Ehâdisil-İmâmî'l-Mehdî*, Kum: Müessesetü'l-Me'ârifil-İslâmiyye, 1428.
- Hûi, Ebû'l-Kâsım el-Müsevî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârü'z-Zehrâ, 1975.
- Hûi, Mîr Habîbüllâh, *Minhâcü'l-Berâ'e fî Şerhi Nehci'l-Belâğa*, Tahrân: Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Hümeynî, Rûhullâh, *el-Hükümetü'l-İslâmiyye*, en-Necef: el-Matba'atü'l-Haydariyye, 1384.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Eleyse's-Subhü bi Karîb* (3. Baskı), Kâhire: Dârü Sühnûn, 1431/2010.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîrüt-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dârü's-Suhun, 1997.
- İbn Âtiyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, 1416.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed İbn İdrîs er-Râzî, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'Azîm*, Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1997/1417.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed, *el-Muhallâ bi'l-'Âsâr*, Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2002.
- İbn Hişâm, Cemâlüddin Abdullâh el-Ensârî, *Şerhü Şüzûri'z-Zeheb fî M'arifeti Kelâmi'l-'Arab*, Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012.
- İbn Kesîr, 'Umâdüddîn Ebû'l-Fidâ' İsmail, *Tefsîrül-Kur'an'il-'Azîm*, Kâhire: Müessesetü Kurtubâ, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânü'l-'Arab*, Kâhire: Dârü Me'ârif, 1999/1419.
- İbn Salâh, Ebû 'Amr Osmân b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-Hadîs*, Beyrût: Dârü'l-Fiker, 1433/2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Bedâi' fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârü'l-M'arife, 1433/2012.
- İzeddîn b. Abdisselâm es-Sülemî, *Tefsîrül-Kur'ân*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996.
- Kâim, Mehdî Muntazar, *İsâ Alehi's-Selâm fî Rivâyâtî'l-Müslimîne's*, Beyrût: Me'hedü'l-Me'ârifil-Hikmiyye, 2005/1426.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah, *et-Tasrîh bimâ Tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*, thk: Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrût: Darü'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1401/1981.
- Keveerî, Muhammed Zâhid, *Nüzûl-i İsâ aleyhisselâm Meselesi*, ter. Abdulkadir Yılmaz, İstanbul: y.y, 2012.

- Kırbaçoğlu, Hayri, Hz. İsa'yı (as) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi, *İslâmiyât Üç Aylık Araştırma Dergisi*, 3/4, (2000), 147-168.
- Kummî, Ebü'l-Hasen Alî, *Tefsîrû'l-Kummî*, Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb, 1404.
- Kuramer, *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*, İstanbul: Kuramer, 2017.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, ter. İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2012.
- Küleynî, Muhammed b. Yakûb, *Üsûlü'l-Kâfi*, Beyrût: Mensûrâtî'l-Fecr, 1428/2002.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik, *Tefsîrû'l-Kur'ân li Mâlik b. Enes*, el-Mağrib: Dârü'l-Ma'rife, 2006/1427.
- Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihârü'l-Envâr*, Beyrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1403/1983.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, y.y: Buhûsü'l-Kitâb ve's-Sunne, 2008/1429.
- Merâgî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîrû'l-Merâgî*, Matbaatü Mısır: Mustafa, 1365/1946.
- Muhammed Reşîd Rızâ, *'Akâdetü's-Salb ve'l-Fidâ*, Mısır: Matbaatü'l-Menâr, t.y.
- Muhammed Şukrî Ahmet ez-Zâvî, *Tefsîrû'd-Dahhâk*, Kâhire: Dârü's-Selâm, 1419/1999.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîrû Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl, Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1410/1989.
- Mükâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan b. Beşîr, *Tefsîrû Mükâtil b. Süleymân*, Beyrût: Müessesetü't-Târihi'l-'Arabî, 2002/1423.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2016.
- Razî, Fahrüddîn, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî*, Beyrût: Dârü'l-Fiker, 1426/2005.
- Rîşehrî, Muhammed, *Mîzânü'l-Hikme*, Kum: Dârü'l-Hadîs, 1422.
- San'ânî, Abdurrazzâk b. Hemmâm, *Tefsîrû Abdurrezâk*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-'Ulûm*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârül-Kütübi'l-'Arabî, 1431/2010.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Nüzûl-ü İsa İbn Meryem*, İskenderiyye: Dârü İbn Haldûn, t.y.
- Şahin, Hanifi, *İlk Dönem Şii Kaynaklarında Sünnî Algısı*, Ankara: Berikan, 2015.
- Şeltût, Mahmûd, *el-Fetâvâ*, Kâhire: Dârü's-Şürûk, 1424/2004.
- Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım el-Alevî, *el-Füsûlü'l-Muhtâre mine'l-'Uyûn ve'l-Mehâsin*, Beyrût: Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdık, 1413.
- Şeyh Müfîd, Muhammed el-'Ukberî, *el-İrşâd fî Marifeti Hüceccillah ala'l-'İbâd*, Beyrût: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1416/1995.
- Şeyh Müfîd, Muhammed el-'Ukberî, *Tafdîlü Emîri'l-Mü'minîn* (1. Baskı), Beyrût: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1993/1414.
- Şeyh Saduk, İbn Babeveyh el-Kummî, *el-İ'tikâdât*, Kum: el-Mü'temerü'l-Âlemî, 1413.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrût: Müessesetü'l-E'lemî, 2006.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, "İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)", ter. Mustafa Akçay, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/34, (2004), 121-136.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Kasasü'l-Kur'âniyye ve Târihü'l-Enbiyâ' fî Tefsîri'l-Mîzân*, Beyrût: Dârü'r-Rasûli'l-Ekram, 1428/2007.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *Tefsîrû'l-Beyân fî'l-Müvâfakati Beyne'l-Hadîs ve'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârü't-Te'arif li'l-Matbû'ât, 1427/2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1431/2010.
- Tabersî, Ebû Alî, *Mecme'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârü'l-'Ulûm, 1427/2006.

- Tahrânî, Muhammed Sâdikî, *el-Belâğ fi Tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* , Kum: Müessesetü İsmâilîyân, 1419.
- Tekin, Davut, *Hz. İsa'nın Nüzulü ile ilgili Rivayetlerin Tenkid ve Tahrici –Hicri 153 ve 241 Tarihleri arası Hadis Eserleri Örnelemi-*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2013.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, t.y.
- Tüsterî, Muhammed, *Behcü's-Sibâğa fi Şerhi Nehci'l-Belâğa*, Kum: Müessesetü Nehci'l-Belâğa, , t.y.
- Ünverdi, Veysi, *Hz. İsa'nın Nüzûlü Probleminin Kelami Açıdan Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi,2005.
- Üzüm, İlyas, *Rec'at, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34/504-506. İstanbul TDV Yayınları 2007.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî en-Nîsâbûrî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1415.
- Zebidî, Seyyid Muhammed Mürtezâ, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhîr'l-Kâmûs*, Küveyt: Tab'atü'l-Küveyt, 1422/2001.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsim Cârullâh, *el-Keşşâf*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1437/2015.